

ANADOLU VE AZERBAIJAN SAHALARI HALK EDEBİYATI TÜRLERİ ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR İNCELEME

A COMPARATIVE EXAMINATION ON GENRES OF FOLK LITERATURE IN ANATOLIAN AND AZERBAIJAN FIELDS

Doç. Dr. Shurubu KAYHAN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
shurubukayhan@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0348-3496

ÖZET

Türkiye ve Azerbaycan köklerindeki derin bağlarıyla, aynı tarihi, kültürü, destanları, kahramanlıkları, kayıpları ve zaferleri beraber yaşayan bir millet iki devlettir. Her iki devletin de paylaştıkları kültürel değerleri oldukça benzer. Türklerin yurt edindikleri Anadolu'da sözlü geleneğin bir devamı olarak süre gelen halk edebiyatı ürünleri, toplumların ortaklaşa yarattıkları ve kendilerine has zevkleri yansıtan söyleyiş özelliği olan türlerden oluşmaktadır. Halk edebiyatı türleri arasında destan, masal, halk hikayesi, efsane, türkü, mâni, ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, deyim ve atasözleri, alkış ve kargış bulunmaktadır. Adı geçen türler toplumları oluşturan ve onları nesiller boyunca bir arada tutan önemli ürünlerdir. Bu çalışmada, hem Anadolu hem Azerbaycan sahasında bulunan halk edebiyatı türleri ele alınmış olup yöntem olarak da türler arası mukayeseli inceleme yapılarak iki halk arasındaki edebi ve kültürel bağlar tespit edilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmanın amacı, Anadolu ve Azerbaycan Türkleri arasında geçmişten günümüze uzanan süreç içerisinde oluşturulan halk edebiyatı türlerinin hem nesir (destan, masal, halk hikayesi, efsane) hem nazım türlerini (türkü, mâni, ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, deyim ve atasözü, alkış ve kargış) mukayese ederek örneklerle incelemektir. Bu bağlamda önce edebi türlere değinilecek daha sonra türler arasındaki özellikler mukayese edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, Azerbaycan, halk edebiyatı, türler, mukayeseli inceleme.

SUMMARY

Turkey and Azerbaijan, with their deep ties in their roots, are two states, a nation that lives together with the same history, culture, epics, heroism, losses and victories. The cultural values shared by both states are quite similar. Folk literature products, which continue as a continuation of the oral tradition in Anatolia, where the Turks have settled, are composed of genres that are jointly created by societies and that reflect their unique tastes. Folk literature genres include epic, fairy tale, folk tale, legend, folk song, mania, lullaby, lament, riddle, rhyme, idiom and proverb, applause and confusion. The mentioned species are important products that make up societies and keep them together for generations. In this study, folk literature genres in both Anatolia and Azerbaijan will be discussed, and the literary and cultural ties between the two peoples will be tried to be determined by making a comparative analysis between genres as a method.

The aim of this study is to examine both prose (epic, tale, folk tale, legend) and verse types (folk song, mania, lullaby, lament, riddle, rhyme, idiom and proverb) applause and confusion) by comparing them with examples. In this context, first literary genres will be mentioned and then the features between genres will be compared.

Keywords: Anatolia, Azerbaijan, folk literature, genres, comparative analysis.

GİRİŞ

Anadolu ve Azerbaycan Türkleri ortak kültürel değerlere sahip ve köklü geçmişe dayanan halklardır. Bu iki halk, tarihleri boyunca farklı türlerde birçok ürün vermiş olup çok zengin bir halk edebiyatı mirası oluşturmuşlardır. Bu ürünler çok eski zamanlarda sözlü gelenek yoluyla oluşa gelmiştir. İslamiyet'ten önce sözlü şekilde oluşturulan bu ürünler, daha sonraki dönemlerde yazıya geçirilmiş, İslamiyet'in kabulüyle de varlığını devam ettirerek zenginleşmiştir. Geniş bir kültürel birikime sahip olan Anadolu ve Azerbaycan sahası halk edebiyatı türleri, şairler ve yazarlar tarafından önemsenerek pek çok örnekle çeşitlendirilmiştir.

Anadolu'da çoğunluğunu sözlü eserlerin oluşturduğu edebi birikim olan Türk halk edebiyatı Türklerin Anadolu'ya gelmeleriyle gelişmeye başlar. Oguz Türkleri Anadolu'ya dilleriyle, geleneksel halk edebiyatlarıyla gelmişlerdir. Söyleyeni belli olmayan veya zamanla topluma mal olan, halkın ortak malı sayılan ürünlerden oluşan sözlü edebiyat geleneğinde genellikle aşk, tabiat, sevgi, hasret, özlem, yiğitlik ve kahramanlık gibi konular ele alınmıştır.

Azerbaycan Türklerinin de yazılı edebiyatlarının temelinde halk edebiyatı vardır. Gerek dil, gerekirse konu açısından dış etkenlerden uzak kalan saf halk edebiyatı, onu yaratan, yaşatan ve bir sonraki kuşaklara aktaran halkın iç dünyasını, hayata bakışını, yaşam hikmetlerini herhangi bir yazılı kaynaktan daha sağlıklı aktarmışlar. Diğer taraftan, halk edebiyatındaki mitoloji unsurları, simgeleri, tarihi olaylarla çağırışmalar, onların en eski dönemlerinin hatıraları olduklarını, halkın hafızasında asırlar boyu yaşayarak günümüze kadar ulaştıklarını göstermektedir.

Azerbaycan halk edebiyatı şekil ve tür açısından çok zengindir. Burada, bir satırlık, ama bir satırda büyük anlam taşıyan atasözlerinden büyük hacimli destanlara kadar halk yaratıcılığın çok farklı örnekleri mevcut. Uzun yıllar boyu başlıca araştırılmayıp, incelenmediği için bazıları unutulup, yok olmuştur. Günümüze kadar ulaşan kaynaklar belki halkın yarattıklarının binde biri olsa da halkın hayatın tüm ayrıntıları ve renkleri ile anlatmaya yeterlidir.

Tarihleri boyunca iç içe yaşayan bu iki milletin oluşturduğu halk edebiyatı ürünleri, hem nesir (destan, masal, halk hikayesi, efsane) hem de nazım türlerinde (türkü, mâni, ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, deyim ve atasözü, alkış ve kargış) bolca benzerlikler taşımaktadırlar.

Anadolu ve Azerbaycan Sahasında Halk Edebiyatı Nesir Türleri

Halk edebiyatı nesir türleri, Türklerin sözlü gelenek çerçevesinde ve tarihsel dönem içerisinde ilk olarak ortaya çıkardıkları destanlar, masallar, halk hikayeleri ve efsanelerdir. Bu türler daha çok mensur şekilde oluşturulmuştur. Ancak bazıları nazım ve nesir karışık olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Çok eski zamanlarda yaratılmış ağızdan ağza yayılarak ilerlemiş, daha sonra da yazıya geçirilmiş olan bu türler, Türk ve Azerbaycan edebiyatlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Destan

Halk gözüyle görülen, halk ruhu ile hissedilen, halk ruhu ile duyulan ve halk hayalinde anlaşılan destanlar halk edebiyatı nesir türünün en büyük örneklerindedir. Destan, milletlerin hayatında önemli sonuçlar doğuran tarihi, toplumsal ya da sosyal olayların, daha çok olağanüstü kahraman ya da hayali durumlarla birlikte anlatıldığı uzun manzum eserlerdir. Bu eserlerde milletlere ait kültürel çizgiler bulunmaktadır. Toplumların hayatlarında derin izler bırakan olayları barındıran destanlar, savaşçı kimlikleriyle tanınan Türkler için önemli bir edebi türdür.

Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki ilk destanı, Altay Türklerine ait olan Yaratılış destanıdır. Bu destanda dünyanın ve Türklerin yaratılışı anlatılmıştır. Bir diğer Türk destanı, Alp Er Tonga'dır.

Sakalara ait olan bu destanda ünlü hükümdar Alp Er Tonga'nın yaşamı ve kahramanlıklarından bahsedilmektedir. Sakalara ait bir diğer destan ise Şu'dur. Şu destanı, büyük Türk hükümdarı Şu'nun hayatı ve hatıralarını içermektedir. Hunlara ait olan Oğuz Kağan destanında, hakimiyet alanını genişletmek isteyen Oğuz Kağan'ın hayatı ve zaferleri anlatılmaktadır. Göktürklere ait olan Türklerin Kurttan Türeyişi (Bozkurt) destanında, Türklerin türeyişi, var olma mücadelesi ve yeniden dirilişinden bahsedilmektedir. Bir diğer destan olan Ergenekon'da ise Türklerin yaşadıkları bir felaketten sonra Ergenekon adı verilen yerde hayatta kalma ve yeniden türeme mücadelesi anlatılmıştır. Uygurlara ait olan Türeyiş destanında, onların çoğalmalarından bahsedilmektedir. Uygurların diğer destanı olan Göç'te ise ulusal tılsımlarının bozulmasından sonra yaşadıkları yeri bırakarak göç etmeleri anlatılmaktadır. Bunların dışında Hun Liu Yuan Destanı ile Atilla Destanı da bulunmaktadır.¹ İslamiyet'in kabulünden sonra destanlar oluşumunu devam ettirmiştir. Bunlardan ilki Oğuzname'dir. Bu destan, Oğuz Kağan'ın İslamiyet'ten sonraki versiyonu olarak göze çarpmaktadır. Bir diğeri olan Battalname'de ise Seyyid Battal Gazi'nin İslamiyet'i yaymak için Bizans'a karşı verdiği mücadele anlatılmıştır. Danişmendname, Battalname'nin devamı niteliğindedir ve Ahmet Gazi önderliğinde Müslüman-Hristiyan mücadelesinden bahsedilmektedir. Saltukname'de ise Sarı Saltuk'un menkıbeleri ve fetihleri yer almaktadır. Hz. Ali Cenklere'nde (Cenkname) Hz. Ali, gerçek şahsiyetinden öte bir destan kahramanı olarak tasvir edilmiştir. Hamzaname'de de Hz. Hamza'nın kahramanlıklarından bahsedilmektedir.²

Azerbaycan'da ise yaygın olan destanlar arasında Kitab-ı Dede Korkut, Köroğlu, Molla Nur, Kaçak Nebi, Kaçak Kerem, Settarhan sıralanabilir. Kitab-ı Dede Korkut'ta onuncu ve on birinci yüzyıllarda Oğuzların hayatı anlatılmıştır. Köroğlu destanı, Kafkasya ve Azerbaycan'da on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda meydana gelen tarihi olayların edebi ürünlere dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. Molla Nur, Kaçak Nebi, Kaçak Kerem, Settarhan isimli kahramanlık destanlarında ise Azerbaycan Türklerinin on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Ruslara ve İranlılara karşı vermiş oldukları mücadelelerden bahsedilmektedir.³

Türkiye ile Azerbaycan ortak kültürden gelip beslendikleri için destanlarının bazıları her iki halkın ortak malı olmuşlardır. Sayıca daha fazla olan Türkiye destanlarına rağmen her iki ülkenin destanlarında daha çok düşman ülkelerle yapılan mücadelelerden bahsedilmektedir.

Masal

Anonim ve sözlü anlatım ürünlerinden biri olan masal, kahramanlarının daha çok olağanüstü özellikler taşıdığı, olayların gerçek dışı, yer ve zaman kavramlarının belirsiz olduğu bir anlatı türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Çocuk gelişimine önemli katkıları olan bu tür, eski zamanlarda büyüklere de hitap etmekteydi. Masallar, mensubu olduğu milletlerin sosyal ve kültürel yapılarını yansıtmaktadır.

Anadolu'da masallar, toplumun sembolik belleğini oluşturmaktadır. Çocuk gelişiminde kullanılan Türk masalları, belirli kalıpları barındırmaktadır. Kalıp sözlerle başlayan ve biten Anadolu masallarında devlerle dost olunur, avcı ya da çeşitli hayvanların önderliğiyle yola çıkılır, Hızır, derviş veya pirin yol göstericiliği kullanılır. Yine bu masallarda üç, yedi, dokuz, kırk gibi yöntem sayılara; kırmızı, sarı, yeşil, siyah, mavi, beyaz gibi sembolik anlamlı renklere; toprak, su, ateş, hava gibi dört ana elemente rastlanabilir.⁴ Türk masalları arasında Keloğlan, Dipsiz Kuyu, Gümüş Gözlü Dev, Kıymetli Tuz, Gökten Düşen Üç Elma, Tembel Kız sayılabilir.

¹ Yıldız Akbulut, **İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında "Vatan" ve "Bağımsızlık" Anlayışı**, Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Sinop, 2018, s.7-28.

² Pamuk Nurdan Gümüştepe, **İslamiyet Sonrası Türk Destanlarında Masal Motifleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak, 2016, s.39-46.

³ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10829,azerbaycanturkedebiyatinagenelbakispdf.pdf?0>. [E.T. 07/03/2020]

⁴ Neşe Işık, **Türk Masallarının Sembolik Açısından Çözümlemesi**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ, 2009, s.V-VI.

Anadolu Türklerine ait Keloğlan ve Çilli Tavuk masalı, çoğu masalda olduğu gibi “bir varmış bir yokmuş” tekerlemesi ile başlamaktadır. Bu masalda, annesinin ısrarlarına rağmen çalışmayan Keloğlan’ın rüyası anlatılmaktadır. Keloğlan rüyasında bir tavukla karşılaştığını görmüş. Çilli tavuk ona, tilkinin kendilerini yemek için kümeslerinin önünde beklediğini söylemiş. Tam o sırada uyanan Keloğlan, üzerinde kendi tavuğunun durduğunu görerek şaşırılmış. Onu hemen alıp uyku sersemliği ile kümesine götürmüştür. Birkaç defa aynı rüyayı gören Keloğlan en sonunda çilli tavuğu yanından hiç ayırmamış, hatta geceleri yatağında yatırmaya başlamış. Annesi bu duruma çok kızıyormuş. En sonunda Keloğlan dayanamayıp tilkiyi ziyarete gitmiş, orada bütün köyün tavuklarının tilki tarafından alındığını anlamış ama anlamazlıktan gelmiş. Tam kaçmak isterken, tilki onun kaçmasına izin vermemiş ama Keloğlan akıllı olduğu için bir meşaleyi kel kafasına tutarak tilkinin gözlerinin kamaşmasına neden olmuş. Bu sayede aklını kullanan Keloğlan oradan kaçarak köylülere kaçırılan tavuklarının yerini göstermiş. Bütün köylüler tavuklarını kurtararak tilkiyi buradan kovmuşlar. Bir daha da tilkiyi o köyde gören olmamış.⁵

Azerbaycan masalları (Azerbaycan nağılları) da tıpkı Anadolu masallarında olduğu gibi kendi halkının toplumsal belleğini oluşturmaktadır. Bu masalarda da yiğitlerin aşkları, yüreklilikleri ve mücadeleleri, duygusal hikayeler anlatılarak uzun kış gecelerinde çocukları eğlendirmek amaçlanmıştır. Azerbaycan masalları arasında Şehzade ve Meleyke Hatun, Vefalı At, Zigem Şah’ın Nağılı, Şah Abbas ve Üç Bacı, Baftaçı Şah Abbas (Şah Abbas ve Kırk Harami), Eloğlu, İnciler Sacır Güller Açır, Bulud, Anagız ve Gülnaz, Tepegöz⁶, Xoruz ve Padişah, Qurd ve Qoca, Tülkü ve Keklik sayılabilir.⁷

Azerbaycan Türklerine ait Baftaçı Şah Abbas (Şah Abbas ve Kırk Harami) masalında, Şah Abbas’ın bir çobanın kızına aşık olması anlatılmaktadır. Şah Abbas, kızı istemek için adam göndermiş fakat kız, bütün ülke Şah Abbas’ın olmasına rağmen onun zanaatı olmadığı için kabul etmemiş. Bunun üzerine halı dokumayı öğrenen Şah Abbas, gidip kızı istemiş ve evlenmiş. Şah Abbas, bir gün tebdil-i kıyafet halkı kontrol etmek için dolaşırken haramiler tarafından kaçırılmış. Tam onu öldürecekleri sırada Şah Abbas, kendisinin zanaatı olduğunu ve öldürmemeleri gerektiğini söylemiş. Onu kaçırılanlar bu teklifi kabul etmiş ve Şah Abbas güzel bir halı dokumuş. O halıyı şaha götürüp satmalarını ve bunun karşılığında çok para alabileceklerini söylemiş. Şah Abbas öğrendiği zanaatı sayesinde ölümden kurtulmuş.⁸

Anadolu ve Azerbaycan Türklerinde yer alan masallar, birçok noktada benzerlikler göstermektedir. Bu masallar çocukların sağlıklı gelişimi için yazılmıştır ve çeşitli kalıp sözler barındırmaktadır. Her iki halkın masallarında da olağanüstü kişiler ve olaylar bulunmakta, masallar belirsiz bir yerde ve zamanda gerçekleşmekte ve bir öğüt barındırmaktadır.

Halk Hikayeleri

Halk Hikayeleri, toplumsal izler bırakan olayların sözlü kültür vasıtasıyla yayılarak ortaya çıktığı bir anlatı türüdür. Halk hikayelerinin büyük bir kısmı aşk, kahramanlık, yiğitlik, dinsel içerikli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu hikayeler halk arasında yayılırken çeşitli varyantları da meydana gelmiştir.

⁵ <http://www.masaloku.com/keloglan-ve-cilli-tavuk.htm>. [E.T. 22/04/2020]

⁶ Elif Berrak Hafizoğlu, **Azerbaycan Masalları Üzerine Bir Araştırma (Masalların Propp Metoduyla İncelenmesi)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2005, s.I-II.

⁷ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10845,nagillarpdf.pdf?0>. [E.T. 07/03/2020]

⁸ Reza Khalily, “Azerbaycan Masallarında Şah Abbas’ın Tebdil-i Kıyafetleri”, **Acta Turcica**, S.2-1, s.131.

Anadolu, halk hikayeleri bakımından zengin bir mirasa sahiptir. Bu hikayelerde çeşitli kalıp ifadeler ya da değişmeyen nesnelere bulunmaktadır. Türk halk hikayelerinde daha çok ak sakallı ihtiyar, derviş, Hızır, Arap, cadı, dev, at, kuş, ceylan, geyik gibi olağan ya da olağanüstü varlıklarla; ağaç, dağ, su, mağara gibi mekânsal unsurlarla; ölüp dirilme, kut anlayışı, don (kıyafet) değiştirme, gelecekte haber verme gibi durumlarla; üç, yedi, dokuz, kırk, siyah, beyaz, kırmızı, mavi gibi sayılar ya da renklerle karşılaşmaktadır.⁹ Türk edebiyatı, halk hikayeleri bağlamında zengin bir içeriğe sahiptir. Aşk konusunda yazılan hikayeler Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre, Arzu ile Kamber, Karacaoğlan ile İsmihan Sultan, Ercişli Emrah, Aşık Garip; kahramanlık konusunda yazılanlar Köroğlu, Kaçak Nebi, Yaralı Mahmut, Şah İsmail olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu Türklerine ait Ferhat ile Şirin hikayesinde aşk anlatılmaktadır. Ferhat, Şirin'e aşık olmakla birlikte türlü engeller yüzünden kavuşamamaktadır. En sonunda Ferhat'ın Şirin'e kavuşabilmesi için Amasya yakınlarındaki bir dağ delerek su getirmesi istenmiştir. Ferhat'ın dağ delip işi başaracağını düşünen hükümdar Hüzmüş Şah, Ferhat'a, Şirin'in öldüğü haberini yollamış. Ferhat da bu haberi alınca canına kıymış. Şirin ise Ferhat'ın öldüğünü işitince kendini öldürmüştür. Hikayeye göre iki aşık cennette kavuşmuşlardır.¹⁰

Azerbaycan halk hikayeleri de ortak kültürün etkisiyle tıpkı Anadolu halk hikayelerine benzemektedir. Bu halk hikayeleri aşk, savaş, kahramanlık, yiğitlik gibi konuları kapsamaktadır. Azerbaycan edebiyatında hem destan hem de halk hikayesi olarak göze çarpan Kitab-ı Dede Korkut¹¹ dışında Yahşi ve Aşık¹², Han Çoban¹³, Vanlı Göğçek¹⁴, Aslı ile Kerem, Şah İsmail ve Gülzar Hanım, Qaçaq Nebi¹⁵ vardır.

Azerbaycan Türklerine ait Aslı ile Kerem hikayesinde de aşk konusu karşımıza çıkar. Kerem ile Aslı birbirini seven iki aşıktır, fakat dinleri değişik olduğu için evlenmelerine izin verilmemektedir. Türlü sıkıntılardan sonra Kerem, Aslı ile evlenmiş. Fakat padişahın yardımcısı olan Keşiş, Ferhat'a büyü yapmış. Evlendikten sonra Kerem, üstünü çıkarmak için müntanının düğmesini açmaya çalıştıkça büyüün etkisiyle tekrar kapanmış. Tüm denemelerine rağmen üzerindeki çıkaramayan Kerem bir ah çekmiş, o ah ateşiyle kendini yakmış. Kerem'in yangını söndürmeye çalışan Aslı'nın saçı da tutuşmuş ve o da yanarak can vermiş.¹⁶

Anadolu ve Azerbaycan sahası halk hikayeleri anlatılış şekli ve konuları bakımından birbirlerine oldukça benzemektedir hatta bazı hikayeler isim olarak da aynıdır. Bu benzerlikte ortak kültürün ve anlayışın etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Efsane

Gerçekten olmuş olan olayların nesilden nesle aktarılmasıyla oluşan edebi tür olan efsanelerde, bazen olağanüstü olaylar ve kişiler bulunsun da çoğu zaman gerçek olay ve kişilere dayandırılmaktadır. Bu efsanelerin zaman içerisinde çeşitli varyantları da oluşabilmektedir. Efsaneler, tarihi belleğin oluşumuna katkıda bulunma; milli, dini ve ahlaki değerleri ön plana çıkarma; gelecek nesillere aktarma işlevleriyle oluşturulmaktadır.¹⁷

⁹ Emine Aydoğan, **Anadolu Sahası Türk Halk Hikayelerinde Mitolojik Unsurlar**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006, s.III-IV.

¹⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ferhat_ile_%C5%9Eirin. [E.T. 22/04/2020]

¹¹ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10846,destanlarvehalkhikayeleridedekorkutpdf.pdf?0> [E.T. 08/03/2020]

¹² Fikret Turan, "Bir Azerbaycan Halk Hikayesi: Yahşi ve Aşık ve Mâni Türünün İşleniş", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1999, S.122, s.177.

¹³ Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan Halk Hikayesi: Han Çoban", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1987, S.46, s.215.

¹⁴ Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan Halk Hikâyesi: Vanlı Göğçek", **TFAY**, Ankara, 1985, S.1985/1, s.1.

¹⁵ <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78487/azerbaycan-turklerinin-halk-yaraticiligi.html>. [E.T. 08/03/2020]

¹⁶ https://tr.wikipedia.org/wiki/Kerem_ile_Asl%C4%B1. [E.T. 22/04/2020]

¹⁷ Sezai Demirtaş, **Savaş ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013, s.II.

Efsaneler, Türk halk edebiyatında geniş yer tutmaktadır. Geçmişte yaşanmış önemli olayların kulaktan kulağa aktarılmasıyla efsaneleşen anlatılar sayı bakımından oldukça fazladır. Günümüz edebiyatı yazarları tarafından yazıla gelen efsaneler de mevcuttur. Türk edebiyatında yer alan efsaneler Uygur Efsanesi, Göktürk Efsanesi, Altay Yılan Dağı Efsanesi, Karacadağ Efsanesi, Pamukkale Efsanesi olarak sıralanabilirler.

Anadolu sahasına ait olan efsanelerden birisi Pamukkale efsanesidir. Bu efsaneye göre eskiden Çökelez Dağı eteklerinde yaşayan bir aile varmış. Bu ailenin bir kız evladı çok çirkinmiş ve onu gören her kişi yolunu değiştiriyormuş. Bu duruma çok üzülen kız, Çökelez Dağı'na çıkarak kendini boşluğa bırakarak intihar etmek istemiş fakat şans eseri kaplıcaya düşerek burada baygın halde bir süre kalmış. Kaplıca suyu kızı günden güne güzelleştirmiş. Bir gün oradan geçen Denizli Beyi'nin oğlu bu suyun içerisinde yatan baygın kızı görmüş ve ona aşık olmuş. Onu alıp sarayına götürerek evlenmiş. O günden sonra güzelleşmek isteyen kızlar, bu kaplıcaları ziyaret eder olmuş.¹⁸

Azerbaycan da efsane bakımından zengin bir kültürel birikime sahiptir. Bu efsaneler tarihi şahsiyetlere dayanmaktadır. Bunlar arasında Dünya Öküzü, Oğuz'un Ömrü, Oğuz'un Övladları, Oğuz'un Od Tapması, Boz Öküz ve Deniz Xan, Yusuf Nesib Quşu, Turaç, Bayquş ve Tovuz Quşu, Ozan, Ağrıdağ, Eshab-i Keyf, Nuhbadanı sayılabilir.¹⁹

Azerbaycan Türklerine ait olan Eshab-i Keyf efsanesine göre İslam dininden ayrılmak istemeyen fakat hükümdarları tarafından din değiştirmeye zorlanan altı kişi ve yolda gördükleri bir çoban ve köpeğiyle birlikte yaşadıkları yerden uzaklaşarak bir mağaraya sığınmaları anlatılmıştır. Gençlerin kaçtığını öğrenen hükümdar, mağaranın çıkışını kapattırmış. Gençler ise burada uyumaya (309 yıl) devam etmişler. Daha sonra ilahi bir şevkle uyanmışlar. Acıkan gençlerden biri yakalanmamak için kılık değiştirip şehre gitmiş. Ancak şehrin çok değiştiğini ve yeni hükümdarın da kendi dinlerini benimsediğini fark etmiş. Bunu haber vermek için arkadaşlarının yanına gitmiş ve uyumaya devam etmişler. İnanışa göre günümüzde de uyumaya devam etmektedirler.²⁰

Türkiye ve Azerbaycan edebiyatlarında aynı dine mensup olmalarının da etkisiyle ortak birtakım efsaneler bulunmaktadır. Bununla beraber geçmişten gelen zengin kültürün etkisiyle her iki ulusun da efsaneleri çeşitlilik arz etmektedir.

Anadolu ve Azerbaycan Sahasında Halk Edebiyatı Nazım Türleri

Halk edebiyatı nazım türleri, Türklerin anonim tarzda ürettikleri, kulaktan kulağa ve nesilden nesle aktararak halka mâl ettikleri türküler, mâniler, ninniler, ağıtlar, bilmeceler, tekerlemeler, atasözleri ve deyimler, atışmalar, alkışlar ve kargışlar, çocuk folkloruna ait verimlerdir. Bu türler daha çok manzum şekilde çok eski dönemlerde oluşturulmuş, daha sonra da ilk söyleyeni unutulmuş ve halka mal olmuş eserlerdir. Anadolu ve Azerbaycan sahası halk edebiyatı ürünleri bakımından zengin ve değerli bir birikime sahiptir.

Türkü

Sözlü gelenekten gelen ve bir ezgi eşliğinde dile getirilen halk şiirleri, türkülerini oluşturmaktadır. Bu tür Türklerin sözlü gelenekleri arasında geçmişten beri önemli bir yer tutmaktadır. Anadolu ve Azerbaycan sahasında türkülerle ilgili pek çok ozan bulunmakta, bu türküler günümüzde de ilgiyle dinlenip takip edilmektedir. Türkü, Türklerin ortak geçmişinden gelen kültürlerinin etkisiyle benzerlikler taşımaktadır. Türkülerin etkisiyle aşıklık geleneği her iki ülkede de görülmektedir. Türkiye'de Aşık Veysel, Aşık Mahsunî Şerif, Muharrem Ertaş, Aşık Daimî, Aşık Reyhani, Ali Ekber Çiçek, Şeref Taşlıova, Neşet Ertaş gibi halk türkülerini dillendiren sanatçılar bulunmaktadır.

¹⁸ <http://pandul.org/faaliyet-gunlukleri/item/478-pamukkale-efsanesi>. [E.T. 22/04/2020]

¹⁹ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10844,efsaneverevayetlerpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

²⁰ https://tr.wikipedia.org/wiki/Ash%C3%A2b-%C4%B1_Kehf. [E.T. 22/04/2020]

Azerbaycan'da ise Aşık Qerib²¹, Dede Elesker, Aşık Abbas Tufarganlı, Aşık Garip, Aşık Hasta Kasım, Aşık Kerem, Dede Kasım, Dede Yadigâr, Dede Şemşir,²² Kızılvengli Aşık Ali gibi isimler sıralanabilir.

Havada bulut yok bu ne dumandır
Mahlede ölüm yok bu ne şivandır
Şu Yemen elleri ne de yamandır
Adı Yemen'dir gülü çemendir
Giden gelmiyor acep nedendir
Burası Muş'tur yolu yokuştur
Giden gelmiyor acep nedendir²³

Nece mehribandı nece ezizdi
Nece rehimlidi ana üreği
Sındırsan sen onu bil ki nadansan
Sızlayan kemandır ana üreği
Ana ana can ana hardasan vefadarım
Ana ana can ana gel benim vefadarım
Hemi yaz günlerinde boranda garda²⁴

Mani

Hemen her konuda yazılabilen bir nazım biçimi olarak karşımıza çıkan mâni, anonim halk edebiyatı ürünlerindedir. Çoğunlukla dört mısradan oluşsa da mısra sayıları bakımından çeşitlilik gösterebilmektedir. Maniler; ayaklı mâni, deyiş, düz mâni, kesik mâni, cinaslı mâni, yedekli mani gibi türlere ayrılmaktadır. Gerek Anadolu gerekse Azerbaycan sahası mâni (Azerbaycan'da bayatı) bakımından birikimli bir geçmişe sahiptir. Pek çok konuda yazılan maniler bu iki ülkenin edebiyatlarında önemli bir yer tutmaktadır.

Aynam düştü yerlere
Karıştı gazellere
Çapkın gözüm alışmış
Hep bakar güzellere²⁵
Altımda kilim yandı,
Od düştü kilim yandı,
Eziz bala demekden,
Ağzımda dilim yandı.²⁶

Adam amançe midir
Nefesin gül kokuyor
İçerin bahçe midir
Beni baştan çıkarın
Âşık, dağ arasında,
Duman dağ arasında,
Şam kimi şö'le çektim,
Yandım yağ arasında.²⁷

Ninni

Çocukların uyuması için anne, baba ya da evdeki diğer büyüklerden birisinin belli bir ezgiyle söylemiş olduğu halk edebiyatı ürünü olan ninniler, manzum ya da mensur olabilmektedir. Ninnilerin birçoğu çocuklar için iyi niyetler barındırmaktadır. Hem Anadolu hem Azerbaycan, ninni konusunda çok çeşitli bir birikime sahiptir. Bu iki ülkede yer alan ninnilerle ilgili pek çok akademik çalışma da yapılmıştır.²⁸

Dandin dandin danadan
Doğmuş bebek anadan
Böyle güzel doğar mı?
Öyle çirkin anadan.²⁹

Şirin şirin yat, ay balam
Boya başa çat ay balam
Sen de bir gün öz sesini
El sesine kat ay balam

²¹ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10850,asiqqueribpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

²² İlgar Cemiloğlu İmamverdiyev, "Azerbaycan Halk Aşıklarının Özgün Özellikleri", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2003, S.21, s.147-156.

²³ <https://www.turkedebiyati.org/anonim-halk-siirinde-turku/>. [E.T. 22/04/2020]

²⁴ http://www.turkuler.com/sozler/turku_ana_ana_can_ana.html. [E.T. 22/04/2020]

²⁵ Abdülkadir Emeksiz, **İstanbul Manileri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 2003, s.30-31.

²⁶ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10836,bayatilarpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

²⁷ **A.g.e.**

²⁸ Emine Uğurlu, **Türk Dünyasında Ninni**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2012, s.15-27.

²⁹ <https://www.turkedebiyati.org/Dersnotlari/ninniler.html>. [E.T. 22/04/2020]

Ağıt

Çoğu zaman bir ölüm, bazen de kötü olaylar, doğal afetler, çaresi olmayan hastalıklar gibi nedenlerden ötürü isyan, korku, heyecan, üzüntü gibi çeşitli duyguların dışa vurulması şeklinde ve bir ezgi eşliğinde dile getirilen anonim halk edebiyatı türüdür. İslamiyet'ten önce “sagu”, divan edebiyatında da “mersiye” denen ağıtı söyleyen kişilere de “ağıtçı” denmektedir. Türklerin en eski geleneklerinden biri olan ağıt, daha çok kadınlar tarafından söylenmektedir. Hem Anadolu'da hem de Azerbaycan'da ağıt kültürü çok yaygındır. Her iki ülke ortak bir geçmişe sahip oldukları için ağıt türü genel itibariyle birbirine benzemektedir.

Can evimden vurdu felek neyleyim	Sel geldi belden oldu.
Ben ağlarım çelik teller iniler	Qan kusdu yelden oldu.
Ben almadım toprak aldı koynuna	Vay düştü sarayıma,
Yarım diyen bülbül diller iniler	El geldi harayıma.
Gider oldum avşar ili yoluna	Dirsekli, direkliydin,
Bakmam gayrı bu diyarın gülüne	Sen aslan bilekliydin.
Karaları taksın çapar koluna	Hay vergil harayıma,
Yağızlı atlı nice kollar iniler ³⁰	Vay düştü sarayıma

Bilmece

Belli olan bir şeyin ismini söylemeden betimlenmesi ya da niteliklerinin belirtilmesi yoluyla, o şeyin ne olabileceğini karşıdaki kişiye bırakan bir çeşit oyun türüdür. Bilmece de anonim halk edebiyatı türlerindedir. Müşterek bir geçmişe sahip olan Anadolu ve Azerbaycan sahasında bilmece (Azerbaycan'da tapmacalar) oldukça yaygındır.

Benim bir ağacım var	Bir ana vardır
Ağacımın on iki dalı var	Yavrusunu yutar (okyanus) ³¹
Her dalında otuz yaprak var	
Bir tarafı siyah öbür tarafı beyaz (takvim) ³²	Baza bazara gider,
Azar bazara gider,	
Altı ayda bir qarış	Atası evde oturur,
Bir ayda altı karış (tahıl) ³³	Oğlu bazara gider. (meyve) ³⁴

Tekerleme

Ölçülü ve kafiyeli bir şekilde oluşturulan basmakalıp sözlere denen tekerlemeler, genellikle masal, bilmece ve çocuk oyunlarında bulunmaktadır. Anonim halk edebiyatı ürünlerinden biri olan bu tür, Anadolu'da ve Azerbaycan'da yaygındır.

Çık çıkalım çayıra	Garğı deyil gamışdı,
Yem verelim ördeğe	Beş barmağım gümüştü.
Ördek yemini yemeden	Gümüştü verdim Tata,
Ciyak miyak demeden	Tat mene darı verdi.
Çıktım çıkardım	Darını sepdim guşa,
Kimi çıkardım ³⁵	Guş mene ganat verdi.
	Ganatlandım uçmağa. ³⁶

³⁰ <https://tr.wikipedia.org/wiki/A%C4%9F%C4%B1t>. [E.T. 22/04/2020]

³¹ Dilek Türkyılmaz, **Türk Dünyasında Bilmece**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2007, s.135.

³² A.g.e.

³³ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10839,tapmacalarpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

³⁴ A.g.e.

³⁵ Barış Arda Şendağ, **Sayıma ve Tekerleme Derlemeleri – Çözümlemeleri**, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009, s.37.

³⁶ <http://fayllar.org/ege-universitesi-turk-dunyasi-arastirmalari-enstitusu.html?page=5>. [E.T. 08/03/2020]

Deyim ve Atasözleri

Deyim genellikle gerçek anlamından uzaklaşmış, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış sözler iken, atasözü geçmişteki tecrübelerle dayalı, öğüt içeren ve toplum tarafından benimsenen kalıplaşmış sözler olarak karşımıza çıkmaktadır. Deyimler ve atasözleri Türk ve Azerbaycan edebiyatlarında oldukça yaygın kullanılmaktadır. Her iki toplumun da yakın bir kültürel birikime sahip olmaları benzer deyimler ve atasözleri oluşturmalarına neden olmuştur.

Acıklı başta akıl olmaz. Acıq başda ağıl olmaz.
Akıl yaşta değil baştadır. Ağıl yaşda deyil, başdadı.
At ölür meydan kalır, yiğit ölür şan kalır. At öler meydan qalar, igid öler san qalar.
Azıcık aşım, ağrısız başım. Azıciq aşım, ağrımaz başım.³⁷

Alkış ve Kargış

Toplum kültürünün birikimlerinin, inançlarının ve değer yargılarının oluşturmuş olduğu kalıp sözler olan alkış (iyi dilek) ve kargışlar (kötü dilek), Türk kültüründe var olan sözlü geleneklerdendir. Anadolu ve Azerbaycan toplumlarında var olan bu geleneğin pek çok örneği bulunmaktadır.

Anadolu sahasında alkış ve kargış örnekleri: tuttuğun altın olsun, bir yastıkta kocayın, ellerin dert görmesin, yolun açık olsun, canın çıksın, karaciğerine dert olsun, ocağın yansın vb. sayılabilir.

Azerbaycandaki alkış ve kargış örnekleri: canın sağlık, çöreyin bol olsun, devlet sahibi olasan, emeyin qitmesin, çolaq olasın, dilin dutulsun, dul qalasan, xar olasan, zelil olasan vb. sayılabilir.³⁸

SONUÇ

Türkiye ve Azerbaycan, ortak bir tarihe sahip oldukları için kültürel anlamda da birbirlerine yakın olan hatta birbirini tamamlayan iki halk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada değinilen türler göz önüne alındığında ve verilen örnekler incelendiğinde, her iki halkta üretilen halk edebiyatı türlerinin ya birbirlerine benzediği ya da tıpatıp aynı olduklarını görmekteyiz. Benzer olarak göze çarpan halk edebiyatı ürünleri arasında Kitab-ı Dede Korkut, Köroğlu, Tepegöz, atışma ile alkış ve kargışlar sayılabilir. Birebir aynı olan ürünler ise Kerem ile Aslı, Ağrı Dağı Efsanesi, Ashab-ı Keyf, deyim ve atasözlerinin bir kısmı sıralanabilir.

KAYNAKÇA

AKBULUT, Yıldız, **İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında “Vatan” ve “Bağımsızlık” Anlayışı**, Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Sinop, 2018.

ALPTEKİN, Ali Berat, “Azerbaycan Halk Hikayesi: Han Çoban”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1987.

ALPTEKİN, Ali Berat, “Azerbaycan Halk Hikâyesi: Vanlı Göğçek”, **TFAY**, Ankara, 1985.

AYDIN, Oğuzhan, **Günümüz Âşıklık Geleneğinde Atışma ve Atışma Örnekleri**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010.

AYDOĞAN, Emine, **Anadolu Sahası Türk Halk Hikayelerinde Mitolojik Unsurlar**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2006.

DEMİRTAŞ, Sezai, **Savaş ve Fetih Olguları Bağlamında Anadolu Sahası Türk Efsaneleri Üzerine İncelemeler**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013.

EMEKSİZ, Abdülkadir, **İstanbul Manileri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), İstanbul, 2003.

GÜMÜŞTEPE, Pamuk Nurdan, **İslamiyet Sonrası Türk Destanlarında Masal Motifleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Zonguldak, 2016.

³⁷ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10837,atasozuvenesellerpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

³⁸ <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10843,alqislarqarqislarandlardualarpdf.pdf?0>. [E.T. 09/03/2020]

HAFIZOĞLU, Elif Berrak, **Azerbaycan Masalları Üzerine Bir Araştırma (Masalların Propp Metoduyla İncelenmesi)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2005.

IŞIK, Neşe, **Türk Masallarının Sembolik Açından Çözümlemesi**, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Elazığ, 2009.

İMAMVERDİYEV, İlgar Cemiloğlu, “Azerbaycan Halk Aşıklarının Özgün Özellikleri”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2003.

KARAMAN, Erdal, “Azerbaycan’da Bir Atışma Türü: Meyhane”, **Acta Turcica**, 2010.

KHALILY, Reza, “Azerbaycan Masallarında Şah Abbas’ın Tebdi-i Kıyafetleri”, **Acta Turcica**, S.2-1.

ŞENDAĞ, Barış Arda, **Sayıma ve Tekerleme Derlemeleri – Çözümlemeleri**, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2009.

TURAN, Fikret, “Bir Azerbaycan Halk Hikayesi: Yahşi ve Aşığı ve Mâni Türünün İşlenişi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1999.

TÜRKYILMAZ, Dilek, **Türk Dünyasında Bilmece**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2007.

UĞURLU, Emine, **Türk Dünyasında Ninni**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2012.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10837,atasozuvenesellerpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10846,destanlarvehalkhikayeleridedekorkutpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10844,efsaneverevayetlerpdf.pdf?0>. [E.T. 08/03/2020]

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>. [E.T. 07/03/2020]

<https://www.turkedebiyati.org/anonim-halk-siirinde-turku/>. [E.T. 22/04/2020]

<https://www.turkedebiyati.org/Dersnotlari/ninniler.html>. [E.T. 22/04/2020]